

EGY FEMINISTA A BOLSEVIKOK ORSZÁGÁBAN: ALEKSZANDRA KOLLONTAJ

HUSZÁR ÁGNES

Pécsi Tudományegyetem, Nyelvtudományi Doktori Iskola

7212 Pécs, Ifjúság u.6

huszar1a@freemail.hu

Kivonat: Alekszandra Mihajlovna Kollontaj (1872–1952), akiről Navailh találóan állapítja meg, hogy „akarata ellenére vált feministává”, a fiatal szovjet állam első női kormánytagja és a világ első női nagykövete volt. Ez a szép, erotikus kisugárzású nő gazdag, főnemesi családját hagyta ott, hogy a társadalom felforgatóinak számító forradalmárokhoz csatlakozzon. Személyiségének vonásai ihlették Billy Wilder Ninotchka című filmjének Greta Garbo által megjelenített bolsevik diplomatanőjét. Kollontajnak azonban – szemben filmes alteregójával – sikerült szovjet hazájához és a szerelemhez egyaránt hűségesnek maradnia. Ezt a kettősséget ragadja meg a BBC 1994-ben róla készült dokumentumfilmjének címe is: A Wave of Passion. The Life of Alexandra Kollontai.

Kulcsszavak: szerepek és életutak, egyéni és társadalmi szerepek, gender-szerepek

Bevezetés: Életrajzi adatok

Ez a különös karrier az elmúlt századfordulón kezdődött. Kollontaj családi háttere sem volt mindennapi: apai ágról a Domontovicsok patinás főnemesi családjából származott, édesanyja pedig egy fakereskedelemből meggazdagodott finn paraszt lánya volt. Alekszandra apja magas rangú katonatiszt volt, az 1877-78-as orosz-török háború tábornoka, 1878-79-ben pedig a bulgáriai orosz adminisztráció vezetője. Környezete ellenkezésének dacára vette feleségül fiatalkori szerelmét, a három gyerekes elvált asszonyt. E szerelmi házasság gyümölcse, Alekszandra gyermekkorában a nemesi családok lányai szokásos nevelését kapta, a nőrszöke és tanítóknak, valamint a gyakori külföldi nyaralásoknak köszönhetően már nagyon korán kitűnően beszélt orosz anyanyelvén kívül angolul, franciául és németül. Viktor Osztrogorzskij, a neves irodalomtörténész is házitánítóinak sorába tartozott, ő fedezte fel kiemelkedő íráskészségét. Alekszandra huszonegy éves korában feleségül ment másod-unokatestvéréhez, Vlagyimir Kollontaj mérnökhöz, akitől nemsokára fia is született. A családanyai szerep azonban untatta és fojtogatta, ezért régi tanárnője közvetítésével elfoglaltságot keresett és talált az Oktatásközpontok Vándormúzeumában, amely valójában a szentpétervári marxisták fedőszervezeteként működött. Kollontaj hamar bekapcsolódott a bebörtönzöttekkel való kapcsolattartásba, s elméleti tudását gyarapítva igyekezett minél hasznosabb tagjává válni az illegálisan működő pártnak. 1898-ban radikális lépésre szánta el magát. Különvált férjétől és Zürichben közgazdaságtudományt kezdett tanulni, majd Londonba utazott az angol munkássztyálya helyzetének tanulmányozására. Megjelentette első tanulmányát, melyben a forradalmi demokrata Dobroljubov pedagógiai nézeteit kritizálta marxista szempontból. Így kezdődött hivatásos forradalmár életútja.

1. Kollontaj élete és munkássága

A fenti korai életrajzi adatokból is kiolvashatók ennek a példátlanul sikeres nő pályának a meghatározó előfeltételei. Ez az éles eszű, energikus, magabiztos és szép fiatal nő – széleskörű nyelvtudásának és nagyvilági neveltetésének köszönhetően – könnyen eligazodott külföldön. Mesterien teremtett kapcsolatokat a külföldi testvérszervezetek vezetőivel, agitációs körutak sikeres szónoka volt, újságírói munkát is több nyelven folytatott. Huszonnyolc éves, amikor egy tekintélyes németországi szociálpolitikai folyóirat közli a finn munkásosztály helyzetéről írott első tanulmányát. Jó személyes kapcsolatot alakít ki a nemzetközi szociáldemokrata mozgalom kiemelkedő képviselőivel, többek között Rosa Luxemburggal, Karl Liebknechttel, Karl Kautskyval, Paul és Laura Lafargue-gal, de mindenekelőtt a németországi szociáldemokrácia nagyasszonyával, Clara Zetkinnel. Szentpéterváron illegális pártmunkát végez, agitál a munkásság körében, röpiratokat ír és terjeszt. Az Orosz Szociáldemokrata Munkáspárt 1903-as szakadása után is sikerült kapcsolatban maradni mindkét (bolsevik, mensevik) oldallal. Éppen ez idő tájt figyelt fel tevékenységére az emigrációban élő Lenin, s javasolja egy 1905-ös levelében, hogy vonják be Kollontajt a Vperjod című újság munkájába. Lenin szívesen dolgozott együtt nőkkel, egyes kortársai szerint szívesebben, mint férfiakkal. Leghűségesebb munkatársnője kétségkívül felesége, Nagyezsda Krupszkaja volt, de fontos szerepet jutott másoknak is, elsősorban az öt nyelven beszélő, kivételes képességű és szépségű Inessza Armandnak¹. Lenin Kollontajnak, akárcsak Armandnak, a nemzetközi kapcsolatok kiépítésében szánt fontos szerepet.

Kollontaj eközben nemcsak elvbarátai körében vált ismertté, a cári titkosrendőrség, az Ohrana is felfigyelt rá. Kénytelen volt írásait álnéven megjelentetni. Ez azonban nem tartotta vissza a nyilvános fellépésektől. 1905. január 9-ének véres vasárnapját a Téli Palota előtt tüntető munkások között éli át, látja, amint nők, gyerekek „meglőtt verebökként” zuhannak a földre (Kollontaj 1981).

1908-ban az I. Összoroszárszági Nőkongresszus előkészítésén dolgozott, de a decemberi kongresszus után el kellett hagynia Oroszországot. 1908 és 1917 között külföldön élt. Németországban tevékenyen részt vett a szociáldemokrata mozgalomban. 1910-ben a koppenhágai Nemzetközi Szocialista Nőkongresszuson – ahol beválasztották a szocialista nőmozgalom nemzetközi titkárságába – Clara Zetkinnel közösen nyújtották be azt a javaslatot, amelynek alapján minden év március 8-án megünnepeljük a Nők napját.

A következő években már külföldön sem érezhette magát biztonságban. Az első világháború kitörésével egyre nő a bizalmatlanság az orosz emigránsokkal szemben. Németországban békeharcosként letartóztatják 1914-ben. Dániában és Svédországban folytatja tevékenységét: ott is letartóztatják, majd kiutasítják az

¹ Inessza Armand (Inès Stéphane) (1874–1920) Párizsban született Theodore Stéphane operaénekes és Nathalie Wild színésznő gyermekeként. Apja halála után, öt éves korától kezdve Oroszországban élt, moszkvai nagynénje nevelte fel. Tizenkilenc évesen férjhez ment Alexander Armandhoz, a szocialisan érzékeny gazdag textilgyárhoz, tőle öt gyermeke született. Később különvált tőle és annak öccsével élt együtt. Forradalmi tevékenysége során kapcsolatba került Leninnel, szoros barátság – egyesek szerint szerelem – alakult ki közöttük. Velük együtt tért vissza Pétervárra. 1918-tól az OK(b)P mellett működő nőosztály vezetője lett. Politikai karrierjét korai halála törte meg. 1920-ban halt meg tífuszban, más források szerint kolerában.

országból. 1915-ben majdnem egy évig dolgozik és folytat agitációt az Egyesült Államokban. 1917 elején visszatér Pétervárra, ahol intenzív propagandamunkát folytat a Kerenszkij kormány ellen. Júliusban letartóztatják és csak Gorkij személyes közbenjárására helyezik házi őrizetbe. Az októberi forradalomban a Szovjetunió Kommunista Pártja Központi Bizottságának első női tagjaként vett részt. 1918-ban kinevezték egészségügyi népbiztosnak, ezzel ő lett az első női kormánytag. (Legközelebb 1954-ben neveznek ki egy nőt miniszternek a Szovjetunióban.) 1918-ban aktívan munkálkodott a nőket érintő törvények kidolgozásában. Részt vett a házasságkötésről szóló 1917 december 19-i törvény megfogalmazásában, valamint a polgári házasságról és a házasságon belül és kívül született gyermekek egyenlő jogállásáról szóló december 20-i törvény előkészítésében. Közreműködésével született 1918 január 20-i dekrétum alapján a rászoruló anyák esetében az állam átvállalta a szülés során felmerülő orvosi költségeket. Sokat tett a nők és a csecsemők egészségének védelméért (Kollontaj 1981: 603). 1919-ben másokkal együtt megalapította a Központi Bizottság mellett működő nőosztályt (женотдел), Inessza Armand 1920-ban bekövetkezett halála után az irányítását is átvette².

Kollontaj politikai szempontból viszonylag hamar elszigetelődött. Ez öntörvényű magánéletével és kritikus szellemű politikai gondolkodásával hozható összefüggésbe. Szerelmi viszonyt folytatott a nála tizenhét évvel fiatalabb Pavel Jefimovics Dibenkoval, a Balti Flotta Központi Bizottságának elnökével. Dibenko ellenszegült Trockij parancsainak, aki ezért hadbíróság elé állította. A bíróság elnöke csak azzal a feltétellel kegyelmezett meg Dibenkonak, hogy Kollontaj házasságot köt vele. A kizsarolt házasság 1918-ban meg is kötötték, 1923-ban pedig felbomlott (http://en.wikipedia.org/wiki/Alexandra_Kollontaj).

A párton belül Alekszandr Slapnyikovval együtt megalakított egy kritikus hangvételű bal oldali szárnyat, amely „munkásellenzék” néven vált ismertté. Ez a csoportosulás a párt mindenhatósága ellen küzdött. Az SZKP pártjának tizedik kongresszusán Lenin élesen bírálta a munkásellenzékét, s Kollontajnak azok követeléseiről írott broszúráját. Leninnek sikerült felszámolnia a párt belső ellenzékét, Kollontaj pedig politikai szempontból marginalizálódott.

Mint belpolitikailag viszonylag súlytalan, de nemzetközileg nagyon is ismert személy kapott 1922-ben megbízatást a Szovjetunió norvégiai követségének vezetésére, ezzel gyakorlatilag ő lett a világ első női nagykövete. Hivatalos nagyköveti kinevezése 1924-ben történt meg. 1926-ban a Szovjetunió mexikói követségének vezetésével bízták meg. Ezt a posztot egészségügyi okokból csak rövid ideig töltötte be. 1927-től ismét norvégiai nagykövetségként dolgozott, 1930-tól kezdve pedig a Szovjetunió svédországi nagykövetségét vezette. Ez idő alatt számos nemzetközi testületben végzett munkát, oroszánrészre volt például abban, hogy a Szovjetunió és Finnország 1940-ben aláírt egy megneemtámadási szerződést. A nemzetközi kapcsolatok terén végzett sikeres munkájáért kétszer (1942-ben és 1945-ben) tüntették ki a Munka Vörös Zászlaja érdeméremmel. Hetvenhárom éves korában vonult nyugállományba. 1946-tól 1952-ben bekövetkezett haláláig a Szovjetunió Külügyminisztériuma tanácsadójaként dolgozott.

² A женотдел működését véglegesen 1930-ban szüntették meg.

2. Elméleti munkássága

2. 1. A nőkérdés hagyományos marxista megközelítésének vonzásában

Munkásságának leghangsúlyosabb eleme a nőkérdés marxista szempontú megközelítése volt. Kollontaj csak a munkásosztály uralomra jutásával tudta elképzelni a nők felszabadítását. Gyakorlati munkája és elméleti munkássága kezdetben a marxizmus családfelfogásának lenini vonalát követte. A marxisták szerint a család és benne a nő helyzete közvetlenül az államgazdasági berendezkedéstől függ. A profitszerzésen alapuló burzsoá családmodell kizsákmányolja a polgárnőket és a munkásnőket is, ez utóbbiakat emberként mint munkaerőt és nőként mint prostitúcióra kényszerített lényt. August Bebel 1879-ben megjelent művében, *A nő és a szocializmusban* részletesen kifejti a nők kétszeres – a tőkének és saját férfi családtagjainak tulajdonítható – kiszolgáltatottságát. A marxizmus klasszikusai úgy vélték, s így gondolta eleinte maga Kollontaj is, az új társadalmi rend bevezetése automatikusan megszünteti a szociális igazságtalanságokat, azon belül a nők speciális kiszolgáltatottságát is. Magáénak érzi Bebelnek azt a feltételezését, hogy a közös kiszolgáltatottság egy általános női szolidaritás alapjává válhat (Navailh 1995: 260). Kollontaj 1917-ig mind hazájában, mind külföldön ebben a szellemben szervezett, agitált, végzett felvilágosító munkát szóban és írásban. Elsősorban nők között dolgozott, célja az volt, hogy rádöbentse őket, a férfiakkal együtt kell a társadalmi átalakulásért küzdeniük. Írásai, köztük *A nőkérdés társadalmi alapjai* (1909) című munka is ezt a célt szolgálták. 1917-ben a katonafeleségek között végzett munkát Lenin közvetlen irányítása alatt. Ennek célja az imperialista háború elleni gyűlölet felszítása, végső soron a breszt-litovszki béke társadalmi elfogadásának előkészítése volt. Kollontaj ebben a kérdésben ellentétes véleményt képviselt, mint Armand, aki nem helyeselte a breszt-litovszki békekötést.

Mint az 1946–51 között született feljegyzéseiből kiderül, életének legfontosabb tevékenységét a női nem egyenjogúságáért folytatott harcban valósította meg (Kollontai 1981: 498). Ebben a harcban szinte bigott csökönységgel tartotta magát a marxista vonalhoz. Ez az arisztokrata származású nő neofita buzgóságában a polgári származású feministákkal még taktikai okokból sem volt hajlandó együttműködni. Önéletrajzában leír egy jellemző esetet: „1905 áprilisában különböző indíttatású nőcsoportok ösztönzésére Szentpéterváron megtartották az első nagy női demonstrációt. A polgári nőmozgalmak képviselői egy 'egységes női platform' érdekében szólaltak fel és a mensevikek is csatlakoztak hozzájuk. Ekkor úgy éreztem, meg kell szólalnom és egészen határozottan elutasítottam a forradalmi szocialista nők és a polgári nőjogi aktivisták közti idilli együttműködés lehetőségét. Szavaim valóságos vihart váltottak ki. Azt kiabálták, hogy a feketeszázásokat támogatom [...]. Krandijevszkaja, az író nő rám vetette magát: 'Azt se érdemli meg, hogy megfojtsam!' [...] De a beszédem nem maradt hatástalan: számos munkásnő csatlakozott a párthoz” (Kollontai 1981: 127). A nőkérdés marxista alapú tárgyalásával foglalkozik számos rövidebb-hosszabb cikke, tanulmánya, brosúrája, többek között *A család és a kommunista állam* (1918), *Az új erkölcs és a munkásosztály* (1918).

2. 2. A szexualitásról vallott nézeteinek újszerűsége

Amiben Kollontaj olvasmányaihoz és tanítóihoz képest eltérő nézeteket képviselt, az a forradalom utáni írásaiból rajzolódik ki. Gondolkodásának legfontosabb eleme a nő

szexuális szerepének újragondolása. E tekintetben nagyon messze eltávolodott a bolsevikok – elsősorban Lenin – kispolgári prűdségétől. A női autonómiatörekvések tekintetében közelebb áll a korszak – általa mindig határozottan elutasított – feministáinak felfogásához. Megpróbálkozik azzal – jóval Wilhelm Reich előtt –, hogy összebékítse a szexualitást az osztályharccal. E tekintetben Armand nyomdokaiba lépett, aki már 1915-ben követelni akarta a képmutató, hazugságon és anyagi érdekeken alapuló polgári házassággal szemben a nők számára a szexualitás szabadságának jogát. Lenin egyik, 1915 január 17-én Armandhoz írott levelében a leghatározottabban visszaverte ezt a törekvést: „... azt tanácsolom, hogy teljesen hagyja ki „a szabadszerelem követelését (a nők részéről)”. Ez valójában nem proletár, hanem burzsoá követelés” (Lenin 1967: 161). Lenin a házasságot át akarta menteni a proletár társadalomba: „Nem lenne jobb, ha egy népszerű brosúrában a szerelem nélküli banális és szennyos kispolgári-értelmiségi-paraszti házassággal [...] a szerelemre épülő proletár polgári [nem egyházi H.Á.] házasságot állítaná szembe...” (Lenin 1967: 164)?

Kollontaj a bolsevikok hatalomra jutása után úgy látja, hogy a forradalom csak a kiindulópontja lehet a férfi és a nő újszerű kapcsolatának. A férfi elveszti uralkodói szerepét a kapcsolatban, amely egy gyengéd „játékká” szelődül. Ebben a játékban mindkét szereplő megőrzi személyiségének autonómiáját, anyagi függetlenségét. A két autonóm személyiség értékazonosságon és szimpátián alapuló kapcsolatnaként felfogott házasságmodellben a polgári demokrata Csemisevskij Mit tegyünk? című regényében ábrázolt életformára ismerhetünk.

Ebben a házasságfelfogásban nincs szerepe a szexuális hűségnek, ebből következőleg a féltékenységnak sem. Ha az egyik fél talál magának egy másik szexuális partnert, kilép a (szexuális) kapcsolatból, a célok azonosságán nyugvó barátság azonban megmarad. Az autonóm és aktív módon élő nő kiszabadul a házasság rabságából, egymást követő partnereivel pedig „szukcesszív monogámiában” él (Navailh 1995: 262). Ezt a modellt Kollontaj saját életében meg is valósította. Első férjét és kisgyermekét pár éves együttélés után, szinte brutális hirtelenséggel hagyta faképnél. Második házassága Pavel Jefimowics Dibenkoval, a Balti Flotta Központi Bizottságának elnökével, az első szovjet kormány hadügyi komiszárjával politikai zsarolás alapján jött létre és rövid ideig tartott. Baráti, szerelmi, szexuális kapcsolataiban nem béklyózta le sem az avított régi, sem a – például Lenin által is képviselt – doktriner új erkölcs.

Kollontaj tézisekben foglalta össze, amit a kommunista erkölcsiségről gondolt a házasság keretein belül. A tézisek a Kommunisztka című kiadvány 12/13. számában jelentek meg 1921 májusában. Ebben leszögezi, hogy a szexuális kapcsolatoknak kölcsönös vonzódáson, szerelmen kell alapulnia, nem pedig anyagi érdeken. „A szexuális aktust nem szégyenteljes vagy bűnös dolognak kell tekinteni, hanem éppen olyan természetes emberi ösztönnek, mint az éhség vagy a szomjúság”³.

A testi egészség megőrzése érdekében ki kell elégiteni ezt a természetes ösztönkésztetést, nem pedig elnyomni. Ebből a megfogalmazásból keletkezett az a mítosz, hogy Kollontaj a szexuális vágy kielégítését épp olyan egyszerűnek gondolja, mint ahogyan az ember szomját oltja egy pohár vízzel. Minden bizonnyal erre a

³ <http://www.marxists.org/archive/kollontai/1921/theses-morality.htm>

félreértett megfogalmazásra vonatkozik Lenin rosszállása, ahogyan azt Clara Zetkinnek kifejtette: „Bizonyára ismeri azt a hírhedt elméletet, amely szerint a kommunista társadalomban a nemi ösztön, a szerelmi szükséglet kielégítése olyan egyszerű és jelentéktelen, mint amikor az ember 'megiszik egy pohár vizet'. Ez a pohár víz elmélet teljesen megbolondította ifjúságunk egy részét. Sok fiatal fiúnak és leánynak végzetévé lett” (Zetkin 1967: 191). A beszélgetés időpontjáról Zetkin csak annyit árul el, hogy „... először 1920 őszén Lenin nagy dolgozószobájában, a Kremlben beszélgettünk hosszasan” (Zetkin 1967: 183). Kollontaj tézisei 1921 májusában láttak napvilágot. Lenin reakciója – ha a megjelent szövegre vonatkoztak – nyilván egy ezt követő időpontban született. Az sem kizárható persze, hogy Lenin először kifejtett nézetekkel hadakozott.

Leninnek a szexuális szabadosság elleni kirohanásai valószínűsítik, hogy Kollontajjal konfliktusba kerülhetett írásos megnyilvánulásai, sőt akár életmódja miatt is. Erről a – vélelmezett – konfliktusról azonban írásos forrásokra nem sikerült rátalálnom. Ez magyarázható azzal, hogy ezekben az időkben Lenin és Kollontaj napi kapcsolatban álltak egymással, ha volt vita kettejük között, az élőszóban zajlott le. Kollontaj öregkorában, a sztálini korszak időszakában írt visszaemlékezéseiben Leninről kizárólag a legnagyobb csodálat hangján ír, közös munkájukról szólva pedig kettejük teljes egyetértését sugallja. Sokatmondó azonban, ahogy Lenin az említett beszélgetésben valóságos purista irtózáttal utal a szerelmi partnereit váltogató személyekre: „... aki szomjas, az inni akar. De vajon a normális ember normális körülmények között az út sarába fog feküdni, hogy a pocsolyából igyék? Vagy egy olyan pohárból, amelynek széle zsiros a sok szájtól” (Zetkin 1967: 192)? Összefüggést teremt a szabados életvitel és a politikai megbízhatóság (hiánya) között: „Nem esküdnek olyan nők megbízhatóságára és harci kitartására, akiknek egyéni regénye összefonódik a politikával...” (Zetkin 1967: 183).

3. A család funkcióváltása a proletár társadalomban

Bár a maga korában Kollontajnak a szexualitásról vallott nézetei keltettek feltűnést, mai szemmel a családról vallott nézetei tűnnek radikálisabbnak. Mint egy 1923-ban megjelent, *A szárnyas Erosz útja* című tanulmányában kifejti, a kommunista társadalomban a szabad párválasztásnak az egészséges szexuális vonzóerőn kell alapulnia. Hogy a családi kizsákmányolásnak elejét lehessen venni, közkonyhák, bölcsődék és óvodák létrehozásával mentesíteni kell a nőket a háztartási munkák terhéltől. Az anyaság szerepét azonban felértékeli, mivel az „nem magánügy, hanem társadalmi kötelezettség” (idézi Navailh 1995: 262). Kollontaj a családot az új, igazságos társadalom alapegységének tételezi, amelyben a családtagok felnőnek az állampolgári szerephez. Úgy gondolja: „A női alávetettségén alapuló felbonthatatlan házasság helyére az egymás szeretetén és megbecsülésén alapuló kapcsolat lép [...]”. Az individualista és egoista család helyét a nagy, univerzális munkáscsalád tölti be, amelyben minden munkás, a férfiak és a nők is, elsősorban testvérek és elvtársak lesznek” (idézi Navailh 1995: 263). A kommunista erkölcsről alkotott téziseiben szerepel az a megfogalmazás, hogy mivel az egyéni szükségleteket és érdekeket alá

kell vetni a közösségnek, „ebből következőleg a családi és házastársi kapcsolatok meggyengülnek”⁴.

A gyermeknevelés terhét leveszi a szülők válláról, s a nagy proletár családdra, a társadaloméra helyezi át. Ennek a tételnek a megtestesülése olvasható Fjodor Gladkov 1925-ben keletkezett *Cement* című regényében. A hösnő, hogy mozgalmi feladatainak eleget tudjon tenni, árvaházba adja kislányát, aki ott meg is hal.

Kollontaj nem szerzett magának korlátlan népszerűséget a női szexualitás érvényesítéséért folytatott harcával. „George-sand”-izmussal vádolták, s azzal, hogy szexuális anarchiára buzdítja az ifúságot. A korszak szellemiségére sokkal inkább a nemek közti különbség ignorálása, figyelmen kívül hagyása volt a jellemző. Ezt a felfogást jól szemléltetik Aron Zalkind szovjet neuropszichológus 1924-ből származó sorai: „A modern proletariátusban a nőnek gazdaságilag és politikailag, tehát fizikailag is a férfihoz kell hasonlítania, és csakugyan egyre jobban hasonlít is” (idézi Navailh 1995: 265). A kommunista voluntarizmus a Szovjetunióban elvileg „megszüntette a nőkérdést”, gyakorlatilag azonban általánossá tette a nők kettős kiszolgáltatottságát, és nemcsak a moszlim többségű tagállamokban.

4. Szépirodalmi munkássága

Kollontaj külügyi szolgálata alatt regényeket is írt. Amit sikerült elolvasnom belőlük, az nem képvisel különösebb művészi értéket. De írójuknak talán nem is az esztétikai értékteremtés volt a célja, hanem az, hogy a társadalom átformálásáról szóló gondolatait szereplők szájába adva, viselkedésük motívumává téve tegye szemléletessé, átélhetővé. Ezeket az írásokat tézisregényeknek tekinthetjük, csakúgy, mint Csermisevszkij *Mit tegyünk?* című művét, amely sok forradalmár, többek között Kollontaj, valamint Armand és Lenin által is elfogadhatónak tartott életvezetési mintát adott.

Kollontaj *Free love* címmel Londonban, 1932-ben megjelent regényét orosz eredeti alapján fordította angolra C. J. Hogarth. Nem sikerült nyomára bukkannom, milyen eredeti alapján – kézirat vagy kiadott könyv – dolgozott a fordító, aki bevezetőjében csak annyit jegyez meg, hogy hűséges maradt a szerző stílusához, még a központozás tekintetében is.

A regény egy rövid házasság történetét írja meg a feleség, Vaszilissza⁵ szemszögéből. Későbbi férjével, Vlagyimirral⁶ a világháború után, a kerületi tanács egyik gyűlésén ismerkedik meg. Elbűvöli a férfi dinamizmusa, forradalmár hevülete. Házasságot kötnek abban a feltevésben, hogy nemcsak házassafelek, hanem igazi bajtársak, harcostársak lesznek. Viszonylag hamar kiviláglik, mennyire ellentétes vágyak hajtják őket. Vaszilissza spártai életmódjával szemben a férfi kényelmes, kellemes életre vágyik, sőt azt nem mindig teljesen legális eszközökkel meg is valósítja. A jó élet utáni vágyát azzal indokolja, hogy Amerikában, ahol hosszabb időt töltött el, minden munkásnak lehet háza, sőt autója is. Szemrehányást tesz

⁴ <http://www.marxists.org/archive/kollontai/1921/theses-morality.htm>

⁵ Szépséges Vaszilissza (prekraszna) az orosz népmesék egyik alakja. Ezzel utalhat Kollontaj a szereplő szépségére és népi gyökereire.

⁶ A keresztnév utalhat Kollontaj első férjére, Vlagyimir Iljics Leninre, sőt az orosz állam megalapítójára, Vlagyimir nagyfejedelemre is.

Vaszilisszának, amiért nem főz, nem öltözködik divatosan és nem szeretkezik vele akkor, amikor ő akarja. Legfőbb kifogása pedig az, hogy még gyereket se szül neki. A férfi, akinek állandó jelzője az, hogy szép, mint egy barin⁷ kimaradozik, hazugságokba keveredik, nem teljesíti be Vaszilissza reményeit egy új típusú párkapcsolatról. Ő pedig, miután rájön férjének egy másik nővel folytatott viszonyára, elegánsan útjára bocsátja őket Csernisevszkij regényhőseinek szellemében. Ezután derül ki terheisége, boldogan vállalja a gyermeket férj nélkül is. Végre megmutathatja a többi nőnek, hogyan kell egy gyermeket kommunistává nevelni. A regény utolsó mondatai szerint Vaszilissza szabadnak érzi magát, mint a kerti madarak, a szöcskék, az akácfán zsongó méhek. Ekkor jövünk rá, hogy a regény címe: szabad szerelem: önellentmondás, *contradictio in adiecto*. A szerelem, ahogy azt a férfi szereplő megéli, gúzsba köti a nőt. Kollontaj hősnője pedig az ilyen szerelem rabsága helyett a szabadságot választja.

Paerson beszámol Kollontajnak egy *Great Life* címen 1927-ben megjelent regényéről, ennek, sajnos, nem akadtam a nyomára. Ebben Pearson szerint a szerző Lenin és Armand viszonyát ábrázolta. A regény egy külföldi száműzetésben élő forradalmár vezér és egy Natasa nevű nő szerelmi kapcsolatát teszi meg témájául. A forradalmár főhős Lenin külső jegyeit viseli: szakállas, ócska sapkákat hord, felesége beteges (akárcsak Krupszkaja). A nő szereplő, Natasa szintén a párt számára dolgozik. Több nyelvet beszélő, önérzetes, független nő, saját jövedelemmel rendelkezik. Szexuális függetlensége abban mutatkozik meg, hogy más férfiakkal is van kapcsolata. A regényben elhagyja a forradalmár vezért, mert az nem becsülte meg eléggé a munkáját, s mert szenvedélyük heve alábbhagyott. Egyedül tér vissza Oroszországba, ahol aztán illegális tevékenységet folytat. Ez a momentum egybeesik azzal az életrajzi ténnyel, hogy miután Armand Leninnel és a többiekkel a legendás „lezárt vagonban” visszatért Oroszországba, nem maradt velük együtt Péterváron, hanem Moszkvába távozott (Pearson 1990: 92).

Összegzés: Egy individualista, aki egy kollektivista társadalom sztárja

Kollontaj életpályája és politikusi, szépírói működése számos váratlan fordulatot, rejtélyes momentumot mutat. A legnagyobb rejtély azonban mégiscsak az, hogyan maradhatott meg a szovjethatalom legsötétebb évtizedeiben is, egészen késői haláláig fontos beosztásokban. Hiszen több olyan jellemzője is volt, amely miatt bekerülhetett volna a Szovjetunió iránti hűtlenséggel gyanúsítottak csoportjába: arisztokrata, tehát osztályidegen származású volt, finn anyja révén pedig csak félig orosz. De leginkább személyiségének fékezhetetlen függetlenségi vágya, a női szerepről a párt mindenkorai hivatalos álláspontjától eltérő felfogása determinálhatta volna őt a belső ellenség szerepének betöltőjévé.

Nem így történt. Hogy miért nem, arra a pontos választ alighanem soha sem tudjuk meg. Kollontaj személyes visszaemlékezései erősen (ön)cenzúrázottak, nem említi bennük például sem a Dibenkóval politikai zsarolás alapján létrejött házasságát, sem pedig Leninnel a munkásellenzékkel kapcsolatban kialakult konfliktusát. Ami világosan látható, az annyi, hogy belpolitikailag viszonylag súlytalan személyként foglalt el nőként a világon elsőnek fontos diplomáciai posztot. A szovjet állam

⁷ orosz feudális nemes úr

imázsát kétségtelenül szolgálhatta az, hogy egy nemzetközileg is elfogadott, több nyelvet nagyszerűen beszélő dáma töltötte be ezt a szerepet. Az viszont rejtély, hogyan fogadták el azt, hogy szépirodalmi és elméleti munkásságában a női szexualitás kiélésének következetes harcosa maradjon, miközben a kérdésről hivatalos körökben az autentikus forrásnak Leninnek Zetkin által közvetített véleménye számított (Zetkin 1967). Kollontaj *Great Life* című 1927-es regénye éppen őt, a forradalom hősét mutatta meg gyáva, elhagyott szeretőként. Másik regénye, amelynek bolsevik hősnője nagyon is szuverénül, kispolgári szemszögből szabadosnak is tekinthető módon viszonyul a nemi hűséghez, 1932-ben, a kezdődő sztálini terror évtizedében jelent meg angolul Londonban.

Ehrenburg és Gorkij példájából tudjuk, a szovjethatalom nagyon is figyelemmel kísérte külföldön élő állampolgárainak tevékenységét és írásait, nem ritkán az orosz emigráció egyes tagjainak megvásárolt vagy kizsarolt segítségével. Az, hogy ne szereztek volna tudomást nagykövetük (szép)irodalmi munkásságáról, szinte teljesen kizárható. Mégis hagyták őt fantáziálni a nők szexuális szabadságáról, s nem tettek semmit annak megakadályozására, hogy ezek az írások az ellenségesnek számító nyugati világban megjelenjenek.

Így valósíthatta meg egyéni szabadságát egy állásfoglalásai és viselkedése alapján feministának nevezhető magas rangú diplomata, többször kitüntetett politikus a szovjet külképviseletek elegáns szobáiban, miközben hazájában nők (és férfiak) tízezreit hajtották a gulágra az övénel jóval bátortalanabb tabutörések miatt.

Irodalom

- Kollontaj, A. 1932. *Free love*. London: Dent.
- Kollontaj, A. 1981². *Ich habe viele Leben gelebt... Autobiographische Aufzeichnungen*. Köln: Pahl-Rugenstein Verlag.
- Lenin, V. I. 1967. Levelek Inessza Armandnak. In: Marx – Engels – Lenin: A nőkérdésről és a családról. Budapest: Kossuth. 161–165.
- Navailh, F. 1995. Das sowjetische Modell. In: Georges Duby, Michelle Perrot *Geschichte der Frauen*. 20. Jahrhundert. Françoise Thébaud (Hg.), Campus, 257–290.
- Pearson, M. 1990². *Der plombierte Waggon. Lenins Weg aus dem Exil zur Macht*. München: Heine.
- Zetkin, Cl. 1967. Visszaemlékezések Leninre. In: Marx – Engels – Lenin: A nőkérdésről és a családról. Budapest: Kossuth. 183–204.